

Ясь А. О.,
здобувач

Національної академії прокуратури України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ГРОМАДЯНАМ ЗДІЙСНЕННЮ ВИБОРЧОГО ПРАВА АБО ПРАВА БРАТИ УЧАСТЬ У РЕФЕРЕНДУМІ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ-УЧАСНИЦЯХ СПІВДРУЖНОСТІ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА БІЛОРУСІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню в порівняльно-правовому аспекті особливостей кримінальної відповідальності за перешкоджання громадянам здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі в Україні та Російській Федерації, Білорусії.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, перешкоджання здійсненню виборчих прав, перешкоджання здійсненню референдних прав, підкуп, обман, примушування, спонукування.

Постановка проблеми. Встановлені Конституцією України, а також виборчим та референдним законодавством відповідні політичні права (виборчі, референдні) засвідчують демократичний, правовий вектор розвитку нашої держави. Визначеність в національному законодавстві безпосередніх форм демократії, їх проголошення на рівні Основного Закону, безсумнівно, є ознакою демократичності суспільно-політичного поступу. Проте, як відомо, однієї лишень декларації будь-яких прав громадян, у тому числі й виборчих та референдних, недостатньо. Надзвичайно важливим в контексті зазначеного є механізм реалізації вказаних прав, гарантії їх належного забезпечення, ефективні способи унеможливлення їх порушення.

Однією із таких гарантій є кримінально-правова охорона суспільних відносин, які виникають при реалізації громадянами згаданих форм безпосередньої демократії, зокрема, при здійсненні виборчих та референдних прав.

Кримінальна відповідальність саме за перешкоджання громадянам здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі в Україні передбачена в ст. 157 Кримінального кодексу України (далі КК України). Якщо уважно проаналізувати зміст цієї статті, то можна помітити певні недоліки, які стосуються нормативного визначення об'єктивних ознак складу злочину, що встановлений ст. 157 КК України. Одним із дієвих способів усунення такого роду недоліків, як відомо, є можливість імплементації в національне кримінальне законодавство положень кримінально-правової регламентації аналогічних складів злочинів, тобто використання відповідного позитивного зарубіжного досвіду.

Слід зазначити, що схожі (звичайно, про схожість в такому разі сказано умовно) зі ст. 157 КК України за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками складів злочинів

містяться також у кримінальному законодавстві (йдеться про кодифіковані акти) зарубіжних країн, зокрема таких, як Російська Федерація (ст. 141) та Білорусія. Вибір для порівняльного дослідження відповідних положень кримінального законодавства вищевказаних сусідніх з Україною держав, що входять до складу СНД, можна пояснити такими обставинами: 1) зміни суспільно-політичного характеру, які відбулися у цих державах після падіння режиму тоталітарного соціалізму, за своїми ознаками є досить схожими з відповідними змінами, які відбуваються також в Україні; 2) правова система України та, відповідно, правові системи таких країн-членів СНД, як Росії та Білорусії станом на сьогодні знаходяться, приблизно, на одному рівні суспільного розвитку; 3) правові системи обраних для дослідження держав входять до романо-германської правової сім'ї, у зв'язку із чим особливості кримінальної відповідальності за порушення виборчих і референдних прав громадян (звичайно, в межах статті 157 КК України) у кожній з них піддаються порівняльно-правовому дослідженню та відповідають існуючим вимогам, що ставляться за таких умов до порівняльно-правового методу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Деякі із вчених-юристів, досліджуючи питання кримінальної відповідальності за порушення виборчих, референдних прав, у своїх працях також зверталися й до вивчення порівняльно-правового аспекту цього питання. Серед них на особливу увагу заслуговують дисертаційні дослідження Л. П. Медіної [1] та С. В. Красноголовця [2]. Та вказані вчені акцентують увагу, в основному, на кримінальному законодавстві окремих європейських країн.

Так, Л. П. Медіна піддає ґрунтовному аналізу кримінальне законодавство, яким охороняються виборчі права таких країн, як Швеція, Швейцарія, Іспанія, Греція, Федеративна Республіка Німеччина (ФРН). Автор також звертає увагу на відповідне кримінальне законодавство Республіки Білорусь, Російської Федерації (РФ). У свою чергу, С. В. Красноголовець здійснив порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах Центральної Європи – Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії.

Що ж стосується зіставлення та порівняння складу злочину, передбаченого безпосередньо ст. 157 КК Укра-

їни, зі схожими кримінально-правовими нормами, що знаходять своє вираження у відповідних положеннях зарубіжного кримінального законодавства й виражають аналогічний склад злочину, зокрема державами-членами Співдружності Незалежних Держав (далі СНД), слід зауважити, що такого роду дослідження проводиться вперше. Та не втрачає своєї актуальності згадане вище відповідне кримінальне законодавство таких держав, як РФ та Білорусія, адже Л. П. Медіна проаналізувала його станом на 2004 рік. Зрозуміло, що на сьогодні вказані положення зазнали чимало істотних змін, про які потрібно сказати.

Мета статті. Таким чином, з'ясувати всебічно та повно питання кримінальної відповідальності, яка настає у випадку вчинення особою злочину, передбаченого статтею 157 КК України, можливо лише за умови аналізу аналогічних норм зарубіжного кримінального законодавства, в яких також передбачається відповідальність за вчинення злочину, об'єктом посягання якого є суспільні відносини, що виникають під час здійснення громадянами своїх виборчих та референдних прав, під час діяльності суб'єктів виборчого, референдного процесів, з метою їх подальшого зіставлення та порівняння із відповідними вітчизняними кримінально-правовими нормами, встановлення можливості імплементації позитивного зарубіжного досвіду у згадані вище положення (ст. 157 КК України) національного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмітимо, що під порівняльно-правовим методом дослідження слід розуміти метод вивчення правових систем різних держав шляхом зіставлення однойменних правових норм, інститутів, принципів тощо та практики їх застосування [3, с. 666].

Як справедливо свого часу відмітив М. М. Ковалевський, правильне застосування порівняльно-правового методу можливе тільки в тому разі, якщо він відповідає таким умовам: по-перше, порівняння не повинно обмежуватися народами однієї раси або народами, які говорять однією мовою чи мають одну і ту ж релігію; по-друге, порівнювати можна тільки ті законодавства, правові системи, що знаходяться на одному рівні суспільного розвитку [4, с. 20].

Однією із статей Кримінального Кодексу Російської Федерації (далі КК РФ), яка охороняє перелічені вище політичні права, є стаття 141. Варто зазначити, що за своїм змістом вказана стаття дуже схожа зі статтею 157 КК України. Називається ж ст. 141 КК РФ так: «Перешкоджання здійсненню виборчих прав або роботі виборчих комісій» [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 141 КК РФ кримінальна відповідальність настає за перешкоджання вільному здійсненню громадянином своїх виборчих прав або права на участь у референдумі, порушення таємниці голосування, а також перешкоджання роботі виборчих комісій, комісії референдуму або діяльності члена виборчої комісії, комісії референдуму, пов'язаної із виконанням ними своїх обов'язків.

Виходячи з аналізу ст. 141 КК РФ, очевидно є невідповідність її назви самому змісту цієї статті. Адже, як бачимо, у ч. 1 ст. 141 КК РФ безпосереднім об'єктом посягання є не тільки виборчі права громадян РФ, але і право на участь у референдумі. При цьому, в назві вказаної стат-

ті КК РФ зазначено лише про перешкоджання здійсненню виборчих прав. Більше того, сам же КК РФ розмежує ці поняття – «виборче право» (п. 28 ст. 2 КК РФ) та «право на участь в референдумі» (п. 51 ст. 2 КК РФ). Зрозуміло, що відносячись до однієї групи конституційних прав, політичних прав, виборче право і право на участь у референдумі ні в якому разі не слід ототожнювати.

У цьому відношенні назву ст. 157 КК України потрібно вважати досконалішою порівняно зі ст. 141 КК РФ, яка закріплює схожий із першою склад злочину. Адже, в КК України, зокрема у досліджуваній нами статті, безпосереднім об'єктом посягання також є суспільні відносини, які складуються в процесі реалізації громадянами виборчих прав, а також права референдного. І ця обставина чітко відображена у назві ст. 157 КК України.

Водночас, цікавим є той факт, що уже відносно назви родового об'єкта посягання даних складів злочинів, то має місце зворотна ситуація. Тобто кримінальне законодавство РФ слід вважати в даному аспекті досконалішим. Аргументаційною основою правильності цієї тези є наступний факт: назва Розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» КК України, з огляду на вищевказане, не відповідає його внутрішній структурі, оскільки його назва не охоплює усі ті конституційні права, які перебувають під його охороною (наприклад, згадане нами референдне право). Коли в КК РФ стаття 141 включена до Глави 19, яка називається «Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина». Цілком зрозуміло, що нею охоплюються як охорона виборчих права громадян РФ, так і охорона їх права на участь в референдумі. Очевидно, що вказаний приклад кримінального законодавства РФ становить для національного кримінального законодавства не лише теоретичну, але і практичну цінність, оскільки його можна застосувати в питанні удосконалення назви Розділу V КК України, тим самим коректніше, правильніше визначити родовий об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 157 КК України.

Відмітимо, що Кримінальний кодекс Республіки Білорусь [6], прийнятий Палатою представників 2 червня 1999 та схвалений Радою Республіки 24 червня 1999 року, у главі 23 «Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина» передбачає відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян Республіки Білорусь. При цьому на особливу увагу заслуговує стаття 191 вказаного Кодексу, яка за своїм змістом схожа зі ст. 157 КК України, тобто між вказаними статтями найкраще проглядається аналогія.

Так, ч. 1 ст. 191 КК Республіки Білорусь передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання здійсненню громадянином Республіки Білорусь права вільно обирати і бути обраним, брати участь у референдумі, голосуванні про відкликання народного депутата, вести передвиборчу агітацію, агітацію по референдуму або відкликанню депутата, або перешкоджання вільній реалізації громадянами Республіки Білорусь права законодавчої ініціативи, проведенню агітації за або проти пропозиції про внесення проекту закону в Палату представників Національних зборів Республіки Білорусь, або перешкоджання роботі Центральної комісії Республіки Білорусь з виборів і проведення республіканських референдумів, виборчих

комісії, комісії з референдуму або комісії з проведення голосування про відкликання депутата, вчинене із застосуванням насильства, погрози, обману, підкупу чи іншим способом.

Виходячи з такого змісту ч. 1 ст. 191 КК Республіки Білорусь, в порівняльно-правовому аспекті потрібно звернути увагу на таку важливу обставину, як спосіб вчинення злочину. Адже саме в цьому аспекті проявляється суттєва відмінність між ст. 157 КК України та ст. 191 КК Республіки Білорусь.

Перш за все слід зазначити, що спосіб вчинення злочину відіграє важливе значення для характеристики злочинної дії. Він являє собою «певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, які застосовуються особою в процесі здійснення суспільно-небезпечного посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини з вибірковим використанням засобів вчинення злочину» [7, с. 44]. Найчастіше зустрічаються такі способи вчинення злочину: фізичне насильство, психічне насильство (погроза насильством), обман, зловживання довірою, жорстокий чи особливо жорстокий спосіб, загальнонебезпечний спосіб та ін. Усі вони значною мірою визначають форму і зміст даної дії, її інтенсивність та шкідливість. Деякі злочини, як відомо, можуть бути вчинені тільки у певний спосіб. У такому разі спосіб вказується в законі як конститутивна ознака складу злочину [8, с. 117] (що має місце в нашому випадку, виходячи із аналізу ст. 157 КК України).

Так, на підставі аналізу ч. 1 ст. 157 КК України, можна зробити висновок, що способами вчинення цього злочину, зокрема способами перешкоджання реалізації громадянами України виборчих та референдних прав, що становлять об'єкт кримінально-правової охорони, можуть бути підкуп, обман або примушування.

Перелік способів вчинення злочинів, передбачених ст. 157 КК України є значно ширшим. Оскільки, виходячи із аналізу ч. 2, 3 та 4 вказаної статті, до таких способів слід також віднести: застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна, попередня змова групи осіб, використання службового становища, незаконна вимога чи вказівка. В такому разі всі перелічені способи вчинення злочину, передбаченого ст. 157 КК України, є уже ознаками відповідного кваліфікованого виду даного складу злочину. Тим самим вони відображають підвищену ступінь його суспільної небезпеки і, як наслідок, більш суворіші санкції (вид і міру покарання) у разі вчинення цього злочину шляхом використання перелічених способів.

Якщо порівнювати ст. 191 КК РБ та ст. 157 КК України за можливими способами вчинення передбачених ними складів злочинів, зокрема нормативним закріпленням цих способів, то видається, що вказані положення національного кримінального законодавства, об'єктивізовані у ст. 157 КК України, будучи більш диференційованими, конкретизованими в структурних елементах (частинах) даної статті КК України, слід вважати досконалішими. Така деталізація об'єктивної сторони складу злочину (способів його вчинення) дозволяє краще відобразити та зрозуміти його кримінально-правову характеристику, ступінь суспільної небезпеки та, відповідно, співрозмірний

цій суспільні небезпеці, яку несе для суспільства даний злочин, вид і міру покарання, які можуть застосовуватися до особи, визнаної винною у його вчиненні.

Водночас, не слід забувати, що подекуди надмірна деталізація об'єктивних та суб'єктивних ознак передбачених нормами кримінального права складів злочинів може створювати певні перешкоди їх безпосереднього застосування, ефективної їх реалізації в практичній площині, зокрема при кваліфікації того чи іншого суспільно-небезпечного діяння. Що мається на увазі: повертаючись до змісту ст. 191 КК РБ, зокрема її ч. 1, можна помітити, що способи реалізації об'єктивної сторони описаного в ній складу злочину не є вичерпними, оскільки перешкоджання здійсненню громадянином Республіки Білорусь права вільно обирати і бути обраним, брати участь у референдумі, може бути вчинене із застосуванням насильства, погрози, обману, підкупу чи іншим способом. Також в ч. 2 ст. 191 КК Республіки Білорусь передбачена кримінальна відповідальність за кваліфікований склад злочину, і в якості кваліфікуючих ознак законодавець називає вчинення вказаних діянь групою осіб за попередньою змовою або вчинення їх посадовою особою з використанням службових повноважень.

Перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень (ч. 1 ст. 157 КК України) може бути поєднано не тільки з підкупом, обманом або примушуванням. Думається, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 157 КК України, також може бути реалізована й у інший спосіб, який не передбачений ані цією частиною, ані ст. 157 КК України взагалі. Наприклад, взяти хоча б спонування як спосіб вчинення злочину (під спонуванням в кримінальному праві слід розуміти будь-які умисні дії (умовляння, пропозиції, поради, переконування, заохочування, шантаж тощо), спрямовані на збудження у особи бажання вчинити ті чи інші суспільно-небезпечні діяння) [9, с. 679]. Таким чином, з огляду на вищезазначене, вбачається доцільність у відповідній редакції ч. 1 ст. 157 КК України.

Висновки. Виборче та референдне законодавство України, виборче, референдне законодавство РФ, Білорусії, як і правові системи в цілому цих країн, досить схожі. Це обумовлює певні схожі риси вказаних країн в області кримінально-правової охорони суспільних відносин, які виникають при здійсненні виборчих та референдних прав громадян вказаних держав.

Зарубіжний досвід, зокрема досвід таких країн, як РФ та Білорусія, щодо правового регулювання кримінальної відповідальності за перешкоджання громадянам приймати участь у таких формах безпосередньої демократії, як вибори та референдум, сприяє кращому розумінню сутності та змісту окремих положень ст. 157 КК України, допомагає віднайти її слабкі сторони та запропонувати шляхи усунення можливих проблем, які можуть мати місце при безпосередньому застосуванні вказаної статті в практичній площині.

Література:

1. Медіна Л.П. Кримінально-правова характеристика злочинів проти виборчих прав громадян України (ст. ст. 157, 158, 159 КК України) : ди с. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л.П. Медіна. – К., 2004. – 226 с.
2. Красноголовец С.В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах Центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії) : ди с. .. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.В. Красноголовец. – Львів., 2009. – 224 с.
3. Шемшученко Ю.С. Порівняльне правознавство / Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 4: Н–П. – 2002. – 590 с.
4. Ковалевский М.М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права. / М.М. Ковалевский // М.: Типография Миллера. – 1880. – 72 с.
5. Уголовный кодекс Российской Федерации (от 13.06.1996 № 63-ФЗ) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ugkodeks.ru>.
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь (от 24.06.1999 № 275-3) : [Режим доступа]: <http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=101163#191>.
7. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов // Харьков: Высшая школа. – 1982. – 161 с.
8. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В. І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – с. 1040.

Ясь А. А. Уголовная ответственность за препятствование гражданам осуществлению избирательного права или права участвовать в референдуме в Украине и отдельных государствах-участниках Содружества Независимых Государств: сравнительно-правовой анализ на примере Российской Федерации и Белоруссии

Аннотация. Статья посвящена исследованию в сравнительно-правовом аспекте особенностей уголовной ответственности за препятствование гражданам осуществлению избирательного права или права участвовать в референдуме в Украине и Российской Федерации, Белоруссии.

Ключевые слова: уголовная ответственность, воспрепятствование осуществлению избирательных прав, воспрепятствование осуществлению референдного права, подкуп, обман, принуждение, побуждение.

Yas A. Criminal liability for obstructing the implementation of the citizens voting rights or the right to participate in the referendum in Ukraine and the individual member states of the Commonwealth of Independent States: comparative–legal analysis on the example of the Russian Federation and Belarus

Summary. The article is devoted to the comparative – legal aspect features of criminal liability for obstructing the implementation of the citizens of voting rights or the right to participate in the referendum in Ukraine and the Russian Federation and Belarus.

Key words: criminal responsibility, obstruction of electoral rights, obstruction of referendum law, bribery, deception, coercion, inducement.